

A jövő
megjósolásnak
leghatékonyabb
módja, ha
nekiállunk
megalkotni.

(Peter Drucker)

Elitelméletek Kelet-Közép-Európában és Magyarországon

Az 1989-es rendszerváltás után

Schlenker Ádám

III. évfolyam 3. szám

2011.
október 21.

TARTALOM

I. Bevezetés az
elitelméletekbe
.....1

II. Versengő elit-
elméletek Kelet-
Közép-Európá-
ban.....6

III. A magyar
gazdasági elit
rekrutációjának
elméleti megkö-
zelítései.....10

IV. A fiatal
magyar elit
szocializációs
mechanizmusai
.....19

Irodalomjegyzék
.....21

Az eddig
megjelent EuVI
Elemzések
listája,
impresszum
.....23-24

Alábbi elemzés a "K-Monitor Független Közpénzfigyelő Iroda - Társadalom-elméleti Kollégium: A magyarországi gazdasági és politikai elit összefonódása 20 évvel a rendszerváltás után" – című kutatás háttér tanulmányához íródott. Az írás során arra teszünk kísérletet, hogy a teljesség igénye nélkül bemutassuk és elemezzük a 20. század végén ismert fontosabb elit elméleteket Közép-Kelet Európában, különös tekintettel Magyarországra, de rövid kitéréssel utalunk Lengyelországra is.

A tanulmány szinte csak a gazdasági elitre fókuszál, és azt kívánja bemutatni, hogy az 1989-as rendszerváltás után a nomenklatura elit milyen formában őrizte meg, vagy veszítette el elit helyzetét illetve a politikai tőkét hogyan konvertálta át gazdasági tőkévé.

I. Bevezetés az elitelméletekbe

Azt elit szó a 17. században jelent meg először az angol nyelvben és a különböző árucikkek minőségi jellemzésére használták, amelyet aztán fokozatosan kiterjesztették a magasabb státuszú társadalmi csoportok meghatározására. Az Oxford English Dictionary szerint a mai értelemben először 1823-ban használták társadalmi csoportot leíró fogalomként.¹

Tom Bottomore felfogásában az elit olyan felső osztály gazdasági alapon szerveződő, sajátos, a többségi társadalomtól eltérő életvitellel, magas jövedelemmel, társadalmi befolyással jellemezhető réteg, amely nem élvez korlátlan hatalmat, de képes gazdasági érdekeit megvédeni és átörökíteni az utódai számára. Vannak azonban olyan társadalmak, például a kommunista berendezkedésűek, ahol nem a vagyon, hanem a bürokrácia és a katonaság feletti hatalom tesz elitté egy csoportot. Könyvében (1964, 1993) arra keresi a választ, hogy mit jelent az egységes elit egy bizonyos társadalmi kontextusban. Az oktatás,

¹ hiv Pareto Vilfredo: *A treatise on general sociology*. New York, Dover, 1915-19 (1963)

In: Tom Bottomore: *Élites and Society*, 1993, 1 old.

hiv: Mosca, Gateano. *The ruling class*. (New York Mc Graw-Hill) 1939.

szakmai végzettség bizonyos típusai növelik-e az elitbe kerülés esélyét, az osztály-származás feltétlenül magával vonja-e annak az osztálynak az érdekvépviseletét a későbbiekben. Személyi, vagy társadalmi változásnak tekinthető-e az elitváltás. Bottomore számára lényeges kérdés, hogy az elit milyen arányban rekrutálódik alsóbb társadalmi csoportokból, és mekkora arányban válik lehetővé számára az elithez csatlakoznia illetve mi jelenti az elit számára a csoportkohézió.

Pareto Vilfredo² (1933, 1968) az elitet egy organikus szervezetben képzelte el, amelyben minden egyes tagnak a saját értéke szerinti száma van. Ha ezeket az embereket egy képzeletbeli skálán az alacsonyabbtól a magasabbik felé felsorakoztatnánk, akkor a legmagasabb pontszámot azok kapnák, akik a legkiválóbb tulajdonságokkal rendelkeznek, míg a többiek ehhez képest csökkenő számsorrendben szerepelnének.

Pareto elmélete az emberi képességek között alapvetően meglévő különbözőségeken nyugszik, így érthető, hogy az adott közösség legkiválóbbjai tartoznak az elitbe. A társadalom felépítését három stukturális elemből állónak képzelet el, ahol az elit egy kormányzó és egy nem kormányzó elitből, és a társadalom többségéből áll.

A kormányzó elitet a felső középosztály, míg a nem kormányzót a középosztály és az értelmiség alkotja. A társadalom többsége passzív és elfogadja az éppen hatalmon lévő eliteszoport kormányzását. Az elit és tömeg között kezdettől fogva minőségi különbség van, ez teszi az egyiket uralkodóvá míg a másikat kormányzottá. Ráadásul minden társadalomban hasonló emberek töltik be a ugyanazokat a társadalmi pozíciókat a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely szerint, amelynek az alapja a vagyoni

helyzet. Az elit pedig mindig tartalmaz különböző foglalkozású társadalmi csoportokat az üzleti világból, a hadiiparból, vagy a vallási élet vezetőit, akiket csak arisztokráciának nevez a szerző.

Gaetano Mosca (1935, 1968)³ hasonlóképpen különbséget tett az elit és a tömeg között. Úgy vélte, hogy az elit és tömeg közötti különbségtétel magától értetődő, mert minden társadalomban egy kisebb számú csoport rendelkezik a hatalommal és élvezzi annak előnyeit és betölti a politikai pozíciókat is, míg a nagyobb számú társadalmi csoport az irányítottak kategóriájába tartozik.

A szervezett irányító csoport tulajdonságok és társadalmi helyzet alapján különleges tulajdonságokkal rendelkezik, tehát van alapja az uralmának, nem érdemtelenül tölti be az elit funkciót. De Mosca fontosnak tartotta leszögezni, hogy társadalmi határok a feudalizmus lebontásával és kapitalizmus kialakulásával felszámolódtak, és szinte az összes társadalmi csoportnak lehetővé vált belépnie az elitbe, vagy legalábbis véleményét artikulálnia egy hatalmi térben.

Az elit nem egységes és a társadalom többségével inkább interakciós viszonyban van, valamint kevésbé kívánja dominanciáját érzékeltetni. Az új elitek megjelenése egyben új társadalmi érdek megjelenését is jelenti, és annak bekezdését a társadalmi közbeszédbe.

Mosca értelmezésében egy adott társadalomban a politikai hatalmat és a befolyást a politikai osztály gyakorolja és ő verseng a hatalomért is. A politikai elit vagy kormányzó elit pedig a politikai osztályon belül egy kisebb csoportot jelent, amelyik a politikai hatalmat gyakorolja egy adott társadalomban minden időben.

Alapvetően katonai, gazdasági szereplők, befolyásos családok jelentik az alapját. A

² In: Tom Bottomore: *Élites and Society*, 1993. oldal, 1-7 oldal

³ Tom Bottomore: *Élites and Society*, 1993., 2-11 oldal

politikai osztály magában foglalja az ellenzékot, a szakszervezetek vezetőit, új társadalmi érdekeket képviselő csoportokat, és a közéleti szerepet vállaló értelmiségieket is.

De maga az elit nem egy változatlan entitás, állandó mozgásban van, egy végtelen ciklikus körforgás formájában mert az elit elhasználódik, minőségi hanyatlásnak indul, és a kihulló elit tagok helyére az alsóbb társadalmi csoportokból érkezik utánpótlás, forradalmi helyzetben akár az egész elit cseréjére is sor kerülhet egy ellen-elit révén.

Az elit egy társadalmi alcsoporttal van szoros viszonyban, méghozzá az új középosztállyal (értelmiség, menedzserek, tudósok, közszolgák, fehér galléros alkalmazottak), mivel ők jelentik az elit utánpótlását. A kormányzatot befolyásoló, hatalmat gyakorló elit minősége ennek a rétegnek a társadalmi és szellemi tevékenységén alapszik, néha középosztály, máskor iskolázott réteg a megnevezése.

Charles Wright Mills az amerikai elitről írott könyvében (1960) úgy határozta meg az elitet, mint egy olyan társadalmi csoportot, amelynek tagjai kulcspozíciókat tartanak a kezükben, és ha nem cselekszenek, nem hoznak döntéseket, annak sokkal súlyosabb következménye van mint maguknak a meghozott döntéseknek, és az elit fogalmát kiterjesztette nem csak a gazdasági és politikai hatalommal lévő személyekből álló csoportokra hanem idetartoznak a szakemberek, közéleti szereplők, szakértők, tanácsadók is.

Azonban nem testületi szervről van szó, az elit nem egységes, és a döntések gyakran informálisan születnek. Mills úgy vélte, hogy az elittagság s feltételez egy szabvány személyiséget, és csak ezt vagy az ehhez nagyon hasonló típusú személyiségeket fogadja be az elit. Az elittagság hozzátartozhat a társadalmi

láthatatlanság, és a média feletti hatalom is, mint a társadalmi manipuláció eszköze, amely gyakran presztízs nyilvánosságot biztosít az elit tagjai számára.

Utóbbi némiképpen ellentmond a társadalmi láthatatlanságnak, de itt inkább arról van szó, hogy bizonyos elit-csoportok kedvük szerint vehetnek részt vagy maradhatnak ki a média-nyilvánosságból. A presztízs-nyilvánosság ugyanakkor magában foglalja az elithez tartozás olyan külső jegyeit is, mint a magán középiskolák, legjobb egyetemen (pl: Harvard, Yale, Stanford, Berkeley) szerzett diploma, neves és a megválogatott tagságot magába foglaló klubokhoz való tartozást. Az amerikai elit egyik legfontosabb presztízs tulajdona az, hogy az amerikai történelemhez viszonyítva hosszú történelmi múlttal rendelkezik, amit sokszor csak mitikus igazolással tud alátámasztani arról, hogy az első telepesek vagy a Mayflower utasainak leszármazottja.

Az elitek látványos társadalmi kooperációja a 19. század elején kezdődött meg Thomas Jefferson idején, amikor a katonai, politikai, társadalmi, gazdasági hatalom egybefonódódása megindult, korábban laza, klikkszerű volt, az elitek szerveződése, és semmifajta ellen-elit nem létezett.

1866-ban azonban a Legfelsőbb Bíróság alkotmányos védelemben a részesítette a tőkés társságokat, a döntés pedig a gazdasági elit rohamos erősödését hozta magával. Roosevelttel alatt és különösen a New Dealnek köszönhetően az elit beépült a politikai elitbe, a második világháború pedig a katonai elit fokozatos megerősödését jelentette az úgynevezett katonai kapitalizmusét, vagyis a nagyvállalatok-hadiipar szoros, szimbiotikus viszonyát.

Mills elitelméletének konklúziója, hogy a katonai és gazdasági elitek átvették az ország irányítását és a politikai elit tagjait

a befolyásuk alatt tartják a Kongresszust. Az elit tagjai élhetnek akár Kaliforniában akár New Englandben, de összeköti őket a saját intézményrendszer; a leszármazástudat, felső középosztálybeli lét, a fehér, alapvetően protestáns kultúra, az, hogy érdekartikuláció és kooperáció révén társadalmi intézményeket hozhatnak létre vagy szüntethetnek meg.

Azonban a vállalati ügyvédek, beruházási bankok vezetői mindig tekintettel vannak azokra az elit csoportokra amelyek nem vesznek részt az adott döntés meghozatalában. Szükségképpen minden egyes döntéshozatalban elitmagot azok alkotják, akik az egyik elitcsoporton betöltött szerepüket változtatják egy másikéval például egy tábornok vezérigazgató lesz egy műszaki berendezéseket forgalmazó vállalatnál, vagy egy volt kongresszusi képviselő egy bank igazgatótanácsának elnöke lesz.

Mills amerikai állampolgárainak alapélménye a kormányzatban és végső soron az amerikai álomban való csalódottság, amely annak a közvélekedésnek a meggyökerezését jelentette a közgondolkodásban, hogy a liberális demokrácia és a társadalmi jólét nem párosult a politikai morál fejlődésével, sőt sikerével. Ezzel párhuzamosan az eddig uralkodó liberalizmus, amelyek piaci szabadságot, politikai szabadságjogokat hirdette elvesztette az amerikai közvéleményt befolyásoló erejét, a liberalizmus életidegen, dogmatikus ideológiává merevedett, és az egyéni jólétre, az individualizmus hangsúlyozására és a fogyasztói társadalomnak csak az előnyeire koncentrált.

A társadalmi krízisre a megoldást Mills szerint a radikális humanizmus és egy megújított formájú marxizmus jelentette, ez magában foglalta az értékmentes társadalomtudományi gondolkodással való leszámolást is. Ugyanakkor a marxizmushoz kritikusan viszonyult,

bírálta annak totalitárius jellegét, és az ember jogainak túlhangsúlyozását.

A marxizmus kritikája egyben történelmi és dialektikus materializmus elutasítását, és a Szovjetunióban megvalósult úgynevezett vulgármarxista változatát is, amely az emberi lét összes aspektusát gazdasági okokkal akarta megmagyarázni, amelyet azért is tarthatatlannak tartott, mivel a Marx által lefektetett alapelvek csak a viktoriánus Angliában voltak igazolhatóak, míg a modern kapitalista rendszerben nem.

Mills felfogásában az uralkodó elit három egymást feltételező és támogató társadalmi csoportból tevődik össze: politikai, gazdasági és katonai. Ezek közös jellemzője, hogy képesek befolyást gyakorolni az amerikai nemzet életét befolyásoló gazdasági-társadalmi folyamatokra. Az úgynevezett kulcsdöntésekre való befolyásuk miatt az alkotmányos hatalommegosztás intézményei meggyengültek, és a végrehajtó hatalom, a kormány túlzott hatalomra tett szert.

Az elitek túlhatalma következtében a választópolgárok növekvő bizalomvesztéssel és frusztrációval reagálnak a politikai akaratképzés olyan intézményeire, mint az állami vagy szövetségi választás, mivel úgy vélik nincsen befolyásuk az őket érintő társadalmi jelenségekre mivel azok megoldása lényegében már eldőlt az elitek közötti alkufolyamatok eredményeképpen.

Így létrejött egy sajátos politikai megosztás, amelyben a lényeges, nemzeti kérdésekben az eliteké a döntő szó, míg kisebb, kevésbé nagy jelentőséggel bíró ügyekben megmaradt az állampolgárok döntési joga, ez utóbbi azonban ahhoz nem elég, hogy jelentős, pszichológiailag is befolyásoló, látványos sikerré vagy a politikai folyamatok lényegileg befolyásoló tényező válják.

Helyette Mills értelmezésében az állampolgárok, mosolygó robotokká válnak, akiket könnyen befolyásolhatóvá tesz a közoktatás és a média. Ennek következtében az amerikai Kongresszus sem képezi le az amerikai választópolgárok kulturális és társadalmi sokszínűségét, hanem helyette a politikai marketing szempontjai alapján kidolgozott választási hirdetések által manipulált szavazók és az elit-alkuk által megválasztott képviselők foglalnak benne helyet.

Ez a helyzet gyökeresen eltér az amerikai politikai gondolkodás egyéni döntést és felelősséget hangsúlyozó elképzelésétől. Mills kontextusában a politika nem csak a hatalomért való versengés célja, hanem potenciális önpusztítási lehetőséget is magában hordozza. Ezt nevezte strukturális immoralitásnak, amely az amerikai elit sajátosságának tekinthető, amely liberális demokráciába vetett középosztálybeli hit eltűnésének volt köszönhető.

Így az amerikai nemzet tagjai morálisan védhetetlenné váltak és a kormányzó elit nem tudott egy morális egyezséget megszerezni az általa vezetett többi társadalmi csoport felett. A morális vákuum hatására pedig az amerikai választópolgár egyre nagyobb fásultsággal és cinizmussal szemlélte a politikai döntéshozói folyamatokat.

Mills nem egy alternatív választási lehetőséget vagy reformot javasol, hanem a már említett hármastól eltérő elit csoport léte jelenti a problémát. Ez az elit szerinte sem arisztokráciának sem kormányzó osztálynak nem tekinthető, nem homogén entitás, amely társadalmilag pontosan körülhatárolható határokkal rendelkezne, vagy állandó csoporttagság jellemezné. A gazdasági, katonai és politikai elit egymástól autonóm módon működik és csak bizonyos, közös érdek esetén fognak össze.

Különösen kiemelkedő szerepet tölt be a katonai-ipari elit, amely a kutatás-fejlesztés révén szuper bürokratikus struktúrát hozott létre. Az elit tagjait pénz, presztízs javak birtoklása és hatalom birtoklása kapcsolja össze. Azonban ezek csak akkor lépnek működésbe és készítetik kooperálásra az elit tagjait, ha egy külső ok, egy közös érdek megjelenik, főleg ha az a katonai-ipari komplexummal lehet kapcsolatos. Ilyen érdek lehet az atombomba és az atomfegyverek használata, hadüzenet Koreának vagy a kubai rakétaválság.

Bibó István az elitről írt esszéjében (1942/1986) úgy gondolta, hogy elitbe tartozás legfőbb kritériumai a társadalmi példamutatás, az erkölcsi-szellemi kiválóság, az értékek közvetítése és a szociális érzék. Ehhez járul az aktuális társadalmi helyzet, de az elithez tartozás mindenképpen felelősséggel és vállalt kötelezettséggel jár, és azzal a képességgel, hogy valóban képes legyen a társadalom vezetésére.

Az elitszerepet a társadalomnak is el kell fogadnia, aminek feltétele, hogy átlátható, nyomon követhető legyen az elitbekerülés módja és a társadalom vezetésére alkalmas képességeket is társadalmi konszenzus övezze. Az elitnek önmaga által képviselt értékekért kell kiállnia, azt kell képviselnie és nem az embereknek kell megfelelnie. A szociális érzéknek arra kell fókuszálnia, hogy a társadalom többi rétegében megtalálható értéket magába építse és képviselje, s nem arra, hogy az östehetségkultuszt támogassa vagy a romlatlan vidékről nosztalgiaízzon. Ez a krízisben lévő elit sajátossága ugyanúgy, mint a szociális munka végzése, a külső viselkedés, szokások túlhangsúlyozása, a jótékonykodás, ami pótcselekvés, mert nem a társadalmi okokat, hanem a tüneteket akarja megszüntetni.

Ebben az esetben ugyanis nem a feladatát, a társadalom vezetését látja el, hanem önmaga létét kívánja igazolni és

védekező pozícióban van a társadalom többi tagjával szemben. Pont ennek elhagyására lenne szükség, hiszen tevékenységének kell magának a szociális munkának lennie, és nem valami önigazoló tevékenységként funkcionálnia. Az elit a maga szerepének köszönheti a létét, mert megfelel a társadalom által támasztott erkölcsi, gyakorlati értéknek, neki köszönhető, hogyha a társadalom gyarapodik, nő a társadalmi esélyegyenlőség esélye.

Téves elképzelés, hogy az elitnek tevékenységért, létért cserébe a társadalom többi részétől köszönetre, tiszteletet kell várnia, és avval megtámogatni az önbizalmát, vagy kiváltságokat követelni a maga részére, amelyekben önmaga sem hisz már. Amennyiben sem önmagában nem hisz, sem abban, hogy képes a társadalom vezetésére, akkor le kell mondania a hatalmáról, és azt átadni a következő elitnek, ennek pedig semmiképpen sem forradalmi úton kell végbemennie.

II. Versengő elit-elméletek Kelet-Közép-Európában

Kelet-Közép-Európában a társadalmak az 1989-90-es évek fordulóján állandó változóban voltak, így nem meglepő, hogy a politikai elitre vonatkozó kutatások sok tekintetben összefüggtek a gazdasági és politikai elit vizsgálatával is. Ezért a régióban nyomon követhető elitkutatás egyik jellegzetessége, hogy a különböző elitek társadalmi kapcsolatait, beágyazottságukat is figyelembe veszik. A jelenkori politikai elitre fókuszáló kutatások leginkább az egymást követő parlamentek tagjaival és pártelitekkel foglalkoztak (Best & Beyker 1997, von Beyme 1993).⁴

Ezek az elemzések a pozicionális elemzést alkalmazták, amelyek elit azokat a társadalmi csoportokat értik, amelyek a társadalom többségéhez képest felsőbb pozícióban helyezkednek el, és stratégiai döntéseket hozhatnak.

Tény, hogy az elitek meghatározásában túlságosan nagy szerepet kapott a formális hatalom megléte. Ennek az lehetett az oka, hogy a közép-kelet európai társadalmakban nagy szerepet kaptak azok a csoportok, amelyek informális hatalmat, vagy befolyást gyakorolnak. Ezért létezett egy másikatípusú kutatási megközelítés is, amely azt a szempontot tette vizsgálat tárgyává, hogy mi az értelmiség szerepe és mekkora a kulturális elit befolyása a politikában. Milyen a szerepe a kapitalizmus kezdeti szakaszában a különböző gazdasági, politikai csoportok között.

Azokban az országokban viszont, ahol az elitnek a rendszerváltás után az újonnan létrejött államiság kialakításában is szerepet kellett vállalnia, úgymint a függetlenség kivívása, új határok meg vagy átrajzolása, etnikai konfliktusok felszá-

⁴ Bozóki András: « Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. » *Politikatudományi Szemle* 2003. 12/3. szám 26 old.

molása, ott az elitek kevésbé voltak alkalmasak a többszörös átmenet megvalósításában.

A többszörös átmenet magában foglalta a diktatúrából a demokráciába vezető utat, az átállást a szocializmusról a kapitalizmusra és néhány esetben koordinálta az államnélküliség állapotából való átlépést vagy a föderációból kilépést a szuverén nemzetállami lét megteremtésekor.

Rendszeres elitkutatások⁵ a térségben az 1990-es évek eleje óta csak két országban, Magyarországon és Lengyelországban zajlottak.⁶ Lengyelországban, ahol már az 1980-as évek végén születtek a nomenklaturát bemutató kutatások, Jacek Wasilewski (1990-2000 között) a parlamentek, elitfajták, konszolidáció, elitváltás, Włodzimierz Wasilewski pedig (1992, 1998) a politikai elit és parlament témakörében publikáltak.

A felsorolás korántsem teljes, már csak azért sem, mert a közép-kelet európai (Csehország, Szlovákia) és a balti államok mindegyikében zajlanak elitkutatások, és ugyanez mondható el Bulgáriáról és Romániáról is.

Lengyelország és Magyarország azért tölt be jelentősebb szerepet az elitkutatásokban, mert ezekben az első elitkutatásokban külföldi, vagy külföldön élő hazai kutatók meghatározó szerepet játszottak a kutatások kivitelezésében. Ők könnyebben hozzáfértek a támogatásokhoz, és nekik voltak meg az eszközeik egy nagyobb szabású kutatás lebonyolításához, vagy helyben jelen voltak

azok a képzett társadalomtudósok akik a kezdetektől részt tudtak venni a kutatásokban. Lengyelország és Magyarország viszonylagos tudományos szabadsággal rendelkezett a szocialista tömbön belül. Lengyelországban a diktatúra évtizedeiben is művelték a szociológiát, és az 1960-as évektől a politológia is tudományos rangra emelkedett, míg Magyarországon másfél évtized szünet után az 1960-as évek közepén indult újra a szociológia művelése. 1969-ben íródott Ferge Zsuzsa könyve a *Társadalmunk rétegződése*, és bár változatlanul félig megtúrt kategória maradt a szociológia, de az olyan állami intézmények, mint a Központi Statisztikai Hivatal - amely akkor a magyar szociológia egyik műhelyeként is működött - abban a helyzetben volt, hogy munkát tudott biztosítani Bibó Istvánnak is.

A folyamatot még Kemény István szegénység és cigány kutatásainak betiltása és Szelényi Iván kiutasítása⁷ sem törte meg. A filozófia tudományos szintű művelését pedig a Budapesti Iskola (Lukács György tanítványai) folytatta, és az 1980-as évek elején a politikatudomány oktatása is megindult az ELTE Állam és Jogtudományi karán. Ezzel szemben a Szovjetunióban, és a balti államokban, az NDK-ban, Bulgáriában és Romániában nem engedélyezték a társadalomtudományi kutatásokat, sőt nem is tanították őket.

A hivatalos, marxista elit-elképzelés lényegét annak leegyszerűsített változata, a történelmi materializmus foglalta össze,

⁵ A tanulmány megírásának alapját Bozóki András : « Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. » című tanulmánya adta, azonban attól némileg eltérve illetve kiegészítve használtuk fel hivatkozásait.

⁶ Magyarországon : Ágh Attila pártelitek (1992), Bozóki András (1996,1999, 2002) értelmiség, kerekasztal elit, Bozóki András, Javorniczky István és Stumpf István (1998) politikai vezetők, Böröcz József, Róna-Tas Ákos (1995) gazdasági elitek, Böröcz József & Caleb Southwork (1996) értelmiség, Csizmadia Ervin (2001) késő Kádár kori értelmiség, Huszár Tibor (1997) elitkutatás áttekintés, Körösi András (1996,1999) értelmiség, nomenklatura, Lengyel György (1989, 1998,200) gazdasági elit, Nyíró András (1989, 1992) nomenklatura, Róna Tas Ákos (1991,1994,1995) parlamenti és gazdasági elitek, Szalai Erzsébet (1990, 1994, 2000) új technokrácia, gazdasági elit, Szelényi Iván & Kovách Imre (1995) gazdasági elitek, Rudolf L.Tökés (1991,1996, 2000) kommunista és kerekasztal elitek témájában alkottak jelentőset.

⁷ A Konrád Györggyel 1974-ben közösen írt *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv megírása kapcsán izgatás vádjával letartóztatták, majd két hetes Gyorskocsi utcai fogvatartás után ügyészi figyelmeztetést kaptak, mindkettőjüknek felajánlották az ország elhagyását, amivel csak Szelényi élt, akit 1975-ben kiutasították Magyarországról.

amely szerint az uralkodó munkásosztály és a vele összefogott parasztság uralkodik, és az értelmiség (szellemi munkások) mint nekik alárendelt réteg segít a történelmi céljuk beteljesítésében.

Ezzel párhuzamosan a kelet-közép európai térségben a társadalom-tudományok a pártállam és a marxista doktrína elnyomására reagáltak, amelynek során pontos képet adtak a hatalmi struktúra és a társadalom kapcsolatáról. Több elmélet is megjelent ekkor, így a második társadalom, piaci szocializmus, civil társadalom és formális és informális társadalmak együttes létezésének elmélete mellett megjelent a *New Class* (Új Osztály) elmélet.

Ennek szellemi előfutára Bakunyin volt, de kidolgozói olyan hajdani kommunista politikusok (Trocki, Gyilas) voltak, akiket később száműztek vagy bebörtönöztek. Kiszabadulásuk után a nevükben forradalmi rezsimek első elemzői és kritikusai voltak és újszerű módon, a rendszert annak bürokratikus szerkezetén keresztül bírálták.

Gyilas és Trocki is a bürokráciát tekintették az új és egyben uralkodó osztálynak. Azonban az új osztály elmélet csak addig volt működőképes társadalmi magyarázó modell, amíg fennállt az államszocializmus, mivel benne létezett a technokrata jellegű osztály, illetve a társadalom többségét alkotó proletariátus közötti szakadék és azt elemezni, kritizálni lehetett. Az államszocializmus felbomlásával az elitkutatások témája a fokozatosan kibővült, így a társadalmi vizsgálódások látókörébe került az elitek átalakulása is, és abban a legtöbb kutató megegyezik, hogy az 1989-90-es demokratikus átmenetek elitek által vezérelt

folyamatok voltak, és ehhez az átmenethez társult, az elitváltás is, így kézen fekvőnek bizonyult, hogy az 1980-as évek végén népszerűvé váló elitelméleteket újra felhasználják. Ez egyben a korábbi állami legitimációs monopóliumot élvező marxista elitelmélet háttérbe szorulását is jelentette.

A marxizmust és a *New Class* elméletet felváltó elit elméletek⁸ egyikét az elitmegállapodások elmélete jelentik, amely az elitszociológusoknak a politikai változásokban játszott szerepét vizsgálja. Az elit megállapodásnak legfontosabb feladata, hogy megteremtse a nyílt, konszenzuson alapuló, békés politikai verseny lehetőségét a különböző elitszociológusok között. Még hozzá úgy, hogy ez a rendszer stabil keretet kínál, amelyet egyik versenyző fél sem kíván megváltoztatni⁹.

Burton és Higley¹⁰ (1998) az elitmegállapodás öt jellemzőjét sorolta fel:

- 1. gyorsan végbemenő (a megállapodás gyorsan vagy sehogysem megy végbe),
- 2. tárgyalásos jellegű (szemtől szembe, vagy titkos),
- 3. írásbeli szerződésekkel rögzített,
- 4. békehajlandóságot tükröző,
- 5. tapasztalt vezetőket kívánó folyamatoktól van szó.

Az elmélet hangsúlyozza, hogy ez a politikai konszenzus olyan felek között jön létre, amelyek között jelentős érdek és ideológiai eltérések vannak. A konszenzus két pilléren nyugszik: az erős demokratikus állam és a piacgazdaság eszméje. Ez konszenzuális elitet feltételez, amellyel szemben létezhet egy fragmentált, megosztott elit, ami totalitárius vagy diktatúra utáni rendszerben érhető tetten. Ebben az esetben az elitek között nagy

⁸ Az elitelméletek visszatértét Higley és Pakulski (2000:236-37) három történelmi okra vezette vissza: az ázsiai „kis tigris” államok rendkívül jó gazdasági fejlettsége nagyrészt az elit döntéseinek volt köszönhető, az államszocialista országok léte és ezek társadalmi erővonalainak kutatása, a szovjetológia végül a Szovjetunió és a csatlós államok saját elitjei általi felosztása
Hiv: Bozóki, András, *op. cit.*, 14 old.

⁹ Burton & Higley: 1987, 295 old. Hiv: Bozóki, András, *op. cit.*, 10 old.

¹⁰ Burton & Higley: 1987, 295 old. Hiv: Bozóki, András, *op. cit.*, 10 old.

ideológiai és érdekek különbségek vannak, amely tekintélyelvű vagy még kialakulóban lévő demokráciát feltételez.

A neokonzervatív politikai környezetben megszületett elképzelés egy minimalista, demokráciát feltételez. A demokrácia lényegét ebben az értelmezésben az jelenti, hogy a választott elitcsoportok a tömegektől viszonylag távol, kevésbé zavartatva hozzák meg a döntéseket. Itt a demokrácia nem a klasszikus részvételi formában létezik, hanem azt az aktuális elitek alkuját működteti a választópolgárok számára átláthatatlan és ellenőrizhetetlen módon.

Az elitek intézmény-építő szerepére világított rá Antonini Z. Kaminski és Joanna Kurczewska¹¹ kutatása (1995), amelyben az intézményépítés két esetét különböztették meg:

- 1. olyan politikai rendszer, amelyet egy hatalmon lévő szűk elitcsoport hoz létre felülről lefelé;
- 2. az a politikai rendszer amely sokféle, helyi, nemzeti, vagy funkcionális csoport egyeztetése és kompromisszumkötése révén jön létre felfelé. Ebben az esetben az elit olyan emberek csoportját foglalja magába, akik a társadalmi hierarchia felsőbb szintjén stratégiai döntéseket hozhatnak meg vagy befolyásolhatnak.

Formális szempontból a formális hatalmi szervektől elkülönült csoportot alkotnak, és krízis vagy forradalmi helyzetekben értékelődik fel a szerepük. A szerzőpáros Max Weber írásainak nyomán megalkottak egy elit-tipológiát, amelyen belül különbséget tettek:

- 1. tradicionalista elit (alapvetően konzervatív társadalomfelfogású, fontosak számára a hagyományos értékek,

egyházakra is fokozottabban számítanak)

- 2. karizmatikus elit (egyfajta hivatástudatuk van, hajlanak az önmitizálásra, magasabbrendű morál kifejezésére, előszeretettel nyúlnak nemzeti szimbólumokhoz, vagy a hazai történelem heroikus pillanataihoz, szívesen vesznek magukra próféta vagy hős szerepet, az emberek az ő kiemelkedő erényeikben)
- 3. bürokratikus-kollektivisták elit (fő fogalmaik a munka, központosítás, államérend, állami vagyon),
- 4. interakcionista-individualista elit (tagjai a vállalkozás szabadságában, állampolgárságban, egyéni szabadságjogokban, piaci viszonyokban, semleges államban, jól működő közszférában hisznek).

Jacek Wasilewski¹² az 1990 után átalakuló kelet-közép-európai társadalmak három szakaszát különbözteti meg a tanulmányában (2000), amelyek mindegyikéhez eltérő elit típusokat rendel:

- 1. Átmenet (küldetésstudattal rendelkező elit, stratégiai döntések megszületése, szimbolikus politizálás),
- 2. átalakulás (elméleti elképzelések kormányzati gyakorlati megvalósítása szakemberek révén, piacgazdaság, reformok, parlamentáris demokrácia)
- 3. konszolidáció (kialakított rendszer működtetése, elfogadtatása a lakossággal).

Az elmélet lényege, hogy mivel a különböző korszakok eltérő politikai jártasságot, megközelítéseket kívánnak, ezért az elitcsoportoknak váltaniuk kell egymást, vagy legalábbis rugalmasan kell alkalmazkodniuk a különböző politikai kihívásokhoz.

¹¹ Bozóki, András, *op. cit.*, 21-22 old.

¹² Bozóki, András, *op. cit.*, 22-23 old.

III. A magyar gazdasági elit rekrutációjának elméleti megközelítései

Az elitreprodukciónak elméletét Szelényi Iván¹³ és Szelényi Szonja dolgozta ki közösen publikált tanulmányukban, (1993) amelyben azt állították, hogy elitváltozásoknak két formája van:

- 1. elit-újratermelés (reprodukción)
- 2. elitkörforgás (cirkuláción)

Az elmélet lényege, hogy a kelet-európai forradalmak nem befolyásolták az elit társadalmi összetételét. Ennek az oka, hogy a régi nomenklátúraelitnek sikerült az osztálystruktúra élén maradnia, így most belőlük lett a vagyonos polgárság.

Két évvel később Szelényi Iván két kutatóval (Gil Eyal & Eleanor Townsley) egy új elmélettel, a posztkommunista menedzserizmus elméletével állt elő. Ennek az újszerűsége abban is volt, hogy összekapcsolta a *New Class* (új osztály) elmélettel. A szerzők úgy gondolták, hogy az új elit a gazdasági és kulturális elitből áll össze, amely a sajátos helyi viszonyok között létrejött félkapitalizmus eredménye.

A rendszerre a szociális és politikai bizonytalanság a jellemző és a megosztott (állami és magán) tulajdon. Fő szabályalkotói a pénzügyi menedzserek és azok a szakemberek, akik olyan külföldi és nemzetközi monetáris-pénzügyi tanácsadó szervezetnél (pl: IMF, WTO) dolgoznak, amelyek a helyi kapitalizmust globalizált gazdaság igényeire szabják.

Alapvetően technokrata jellegű vezetésről van szó, vagyis a lényeg a nemzetközi pénzügyi-gazdasági standardokhoz való alkalmazkodás. Hasonlóan, ahogy egy vállalatot kell vezetni. A

célszerűség és a versenyképesség a legfontosabb kritériumok, a nemzeti ideológiának, mint elit-legitimizációs eszköznek nincs nagy súlya.

Talán pont ezért kerül beiktatásra a humán értelmiség, hogy az új hatalmi szerkezet hatékonyabb legitimizációját szolgálja, azzal a korlátozással, hogy funkciója csak kiegészítő szerepre korlátozódik. A legitimizáción a vagyonszerzés megszilárdítását és a folyamat visszafordíthatatlanságának megteremtését jelentette.

Ugyanakkor Szelényi úgy vélte, hogy a volt nomenklátúra elit jóval kisebb mértékben mentette át a hatalmát, mint azt Hankiss Elemér vagy Szalai Erzsébet feltételezte. Lengyelországban az 1988-ban csúcsvezetőként funkcionáltak 48%-a volt hatalomban 1993-ban, míg a nomenklátúra többi tagjának 70%-a őrizte meg pozícióját és a kulturális elit 61%-a helyén maradt.

Magyarországon jóval nagyobb arányban (33%) választották a nyugdíjba vonulást a nomenklátúra tagjai, mint Lengyelországban és a kulturális elitben is nagyarányú elitcsere történt, csak 56% -uk volt az előző rendszerben pozícióban.¹⁴

Ennek egyik fő oka az 1990 májusában hatalomra jutott Antall-kormány elképzelése volt, mely programjában a múlttal való radikális szakítás érdekében úgynevezett « nagytakarítást » hirdetett a közigazgatásban és a kulturális életben.

A program mögött egy olyan elképzelés is meghúzódott, hogy látványos kádercserével a társadalommal könnyebb elfogadtatni a piacgazdaságot és a parlamentáris demokráciát. Így a

¹³ Don Treimannal együtt Szelényi Iván vezette Kelet-Közép Európa legnagyobb nemzetközi összehasonlító elitkutatását 1993-1994-ben. A project neve „Társadalmi rétegződés Kelet-Közép Európában 1989 után” amelyben egy nemzetközi kutatói csoport (bolgár, cseh, magyar, lengyel, orosz, és szlovák) dolgozott együtt, és eredményeiket 1995-ben publikálták a Szelényi által szerkesztett *Theory and Society* egyik különszámában.

¹⁴ Szelényi Iván: « Az elit cirkulációja vagy újratermelése Közép és Kelet Európában? », *Info-Társadalomtudomány*, 1994. aug. 73-74 old.,

rendszer váltás kézzelfoghatóvá válik az állampolgárok számára.

Mivel a kormány erősen elkötelezett volt a szimbolikus politizálás iránt, így a kultúra iránt is kiemelt érdeklődést tanúsított. A hajdani állampárt kádereinek helyére a saját embereit nevezte ki, akik zömmel több generációs értelmiségi családok, vagy a két világháború közötti úri középosztály leszármazottai voltak.

A kormányzati önbizalom növelését szolgáló elitcsere számszerűsítve azt jelenti, hogy az új elit 40 %-a 1988-ban nem töltött be vezető beosztást¹⁵. A gazdasági szférában sem mondható el, hogy jelentős mértékű hatalomátmentés történt volna. Az 1960-as évek vége óta ugyanis fokozatosan lazult a párt irányító szerepe a gazdaságban, amely a vezetői kinevezéseket is érintette.

Az 1960-as évek elején például 3500 állás betöltéséhez kellett a Központi Bizottság jóváhagyása, míg az 1980-as évekre ez pár százra csökkent. Természetesen voltak budapesti, megyei, városi hatásköri listák is, és a kinevezésekben autonómiát élveztek. Így nem meglepő, hogy a kinevezéseknél elsődleges szempontként egyre inkább a szakértelem lépett a korábbi párttagság helyére.

Ehhez járult még az 1989-es átalakulási törvény és a spontán privatizáció megindulása, amelybe a korábbi pártelitnek csak a vállalati középvezető-menedzser rétege tudott bekapcsolódni. Ennek a rétegnek a tagjai zömmel munkás vagy paraszt családból származó első generációs műszaki értelmiségiek voltak.

A kisvállalkozói körből, a második gazdaságból kevesen küzdötték fel magukat a gazdasági elitbe, a nagyvállalkozók közé, mivel jelentős tőkefel-

halmozást nem tudnak véghez vinni, és sokszor a vállalkozói létforma kényszerből jött létre, a munkanélküliség előli menekülés révén. Mások tényleges tevékenységet nem végeztek és csak adókedvezményekhez kívánták juttatni a tulajdonosokat.

A legfontosabb tőketípus fontossági sorrendben a kulturális és a társadalmi tőke volt. A politikait egyáltalán nem volt könnyű átváltani társadalmi tőkére, sőt a hajdani párttagság hátránnyá is válhatott.

A privatizációban résztvevő elit tagjai voltak azok, akik a leendő nyugati befektetőkkel tárgyaltak a vállalat eladásáról, hozzásegítették őket az előnyös vételhez, azzal a feltétellel, hogy cserébe megtarthatják az állásukat.

Gyakran jövedelmező kisvállalkozásokat is létrehoztak, melyek az általuk vezetett cég nyereséges alvállalkozásai voltak. Az alvállalkozás gyakran a házastárs vagy rokon nevére futott. Vagyis, mivel nincsen tulajdonos polgárság, így a tulajdonosi jogok vegyítése révén egy sajátos kelet-európai kevert tulajdon jött létre, mely sajátosan az 1989-90-es átmenet korszakára jellemző.

Nem jellemző, hogy az új elit tagjai korábban a „második gazdaságban” tevékenykedtek volna, inkább a korábbi politikai funkcionáriusok lecserélés után kerültek vezető pozícióba. Csehországhoz és Lengyelországhoz képest Magyarországon a legnagyobb azok aránya, akik vállalatuknak kevesebb, mint 25 %-ával rendelkeznek.¹⁶ Az új hatalmai elitet tehát a menedzserek jelentik, akik politikai pozíciójuk mellett jelentős gazdasági hatalommal kapcsolati tőkével is rendelkeznek.

¹⁵ Szelényi Iván: « Az elit cirkulációja vagy újratermelése Közép és Kelet Európában? », *Info-Társadalomtudomány*, 1994. aug. 73-74 old.,

¹⁶ Szelényi Iván-Gil Eyal-Eleanor Townsley: « Posztkommunista menedzserizmus, a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. », *Politikatudományi Szemle*, 1996. 2. szám, 23. old.

Azonban a nagyvállalati tulajdon privatizációja során a vállalatok nem kerültek magánszemély tulajdonába, csak a központi ellenőrzés szűnt meg felettük. A rendelkezési jog a menedzsment kezében maradt. A magántulajdonossá válás nem is érdeke a menedzsereknek, sőt a tulajdonosi jogok megosztása révén a cél a vállalkozói kockázat csökkentése. A többes tulajdonosi struktúra esetén rendkívül fontos, hogy legyen olyan nemzetközi vagy állami intézmény, amely piaci kudarc esetén képes segíteni az adott vállalatot.

A menedzsereknek (bankigazgatók, pénzügyi alapok vezetői, pénzügyminisztériumi szakértők, az IMF vagy a Világbank tanácsadói) a pozíciójuk megerősítéséhez szükség volt az értelmiség beemeléséhez a hatalomba. A humán értelmiség csak a szocializmus érett korszakában (60-as évek vége) vált Kelet-Közép-Európában privilegizált réteggé, amikor az értelmiségi szaktudással kulcspozícióba lehetett kerülni, és többé nem kizárólag a politikai tőke, a párttagság képezték az elitbe kerülés feltételeit.

A politikai lojalitás és szaktudás összekapcsolódott, sőt a szaktudás kezdett hangsúlyosabbá válni. Ezt az is jelezte, hogy szaktudás megszerzése diplomát takart, és nem esti iskolában, pártfőiskolán megszerzett végzettséget. A vidéki agár végzettségű elit pedig túlnyomó része paraszti káderként került a megyei közigazgatás élére a TSZ-szervezést követő évtizedekben.

A menedzserek és humán értelmiségiek alkotta duális elit struktúra egy egyenlőtlen társadalmi kompromisszum révén jött létre, és ennek keretét a rendszerváltás után az alapítványi rendszer szolgáltatja. A pénzügyi menedzser elit az adójogszabályok kiskapuit kihasználva juttat pénzhez médiumokat, vagy számukra fontos értelmiségi csoportokat. Ezek

révén biztosítani tudja az értelmiség lojalitását. A kultúrára szánt összegek felett döntő igazgatósági tagságok között összefonódás révén pedig hatalmi hálózat keletkezik. Ennek tagjai szintén értelmiségiek, szemben a nyugati példakkal, ahol üzletemberek és közéleti szereplők töltik be a kuratóriumi tisztséget, és értelmiségieket csak tanácsadói minőségben alkalmaznak.

Az új elit a régi polgári értékek szerinti életmódot követi, vagyis a kertvárosi, vagy a budai hegyvidéken vásárol lakást. Már a rendszerváltás előtt gyakrabban utazhatott nyugatra, lakását onnan hozott berendezési és fogyasztási cikkekkel rendezte be. Gyerekei jelentős kapcsolati hálót örökölték tőle, amelyek különösen cégalapításnál bizonyultak előnyösnek és megkönnyítették a bürokráciában való eligazodást.

Tehát kialakult egy versengő, elitista, rendi jelleget tükröző értelmiségi hatalom, amelyet városi lét, magas iskolázottság, kiemelkedő jövedelem, luxusfogyasztás jellemez, ugyanakkor hajlik a korrupcióra, a lakosság egészéhez képest jóval nagyobb arányban fér hozzá féllegális jövedelmekhez, szívésségekhez.

Hankiss Elemér (1989, 1990, 1991) Szelényihez hasonlóan úgy vélekedett, hogy az elitek soha nem készek feladni a hatalmukat, kivéve akkor, ha van olyan körülmény, amely ezt lehetővé teszi. Ez pedig a hatalom konvertálásának lehetősége. Erre 1989-90-ben lehetőség is volt és Hankiss úgy vélte, hogy az önérdékből és nem a közjóért cselekvő kommunista elit szembesült a régi rendszer visszavonhatatlan végével, és annak a lehetőségével, hogy elveszítheti politikai befolyását. Ezért egyre inkább érdekelt lett abban, hogy átmentse a hatalmát más (pl. kulturális, gazdasági) területekre.

Hankiss azt állítja ezt a célt a spontán privatizáció törvénybeiktatásával érték el,

mely az egész közép-kelet európai térségre igaz volt. Úgy gondolta, hogy a kommunista nomenklatura pragmatikusan megszabadul a régi rendszerből és a változás nyertese lesz. A reform csak jelszó, amely arra szolgál, hogy elrejtse a mélyebben zajló elit-átalakulást.

Feltételezte, hogy elitátalakulás fog bekövetkezni. Sőt, az is kiderült, hogy nemcsak Kelet-Közép-Európában érvényes az elitreprodukció elmélet, hanem minden olyan társadalomra, mely hirtelen társadalmi és politikai változásokon ment át. Hankiss Elemér úgy gondolta, a pártállamnak sohasem volt lehetősége, hogy az ország sorsát, kénye-kedve szerint alakítsa, az elit és a társadalom állandó küzdelme volt inkább jellemző.

A kommunista nomenklatura uralkodó elitjéhez a pártapparátus, az államigazgatás, az országos jelentőségű gazdasági, katonai, külügyi, oktatási, műszaki szervek vezetői tartoztak.

A lengyel szociológus, Jadwiga Staniszkis (1991), Hankisshoz hasonló következtetésekre jutott, és úgy gondolta, hogy a korábbi nomenklatura arra használta fel politikai hatalmát, hogy jelentős magánvagyonra tegyen szert. A privatizációs folyamatnak a volt kommunista nomenklatura látja hasznát, mert így tudja megtartani a vezető pozícióját a társadalomban. Ezt a folyamatot politikai kapitalizmusnak nevezte el. Ebben a folyamatban a távozó elit a kapitalizmust a saját igényei szerint alakítja. Ezt Staniszkis a nyugatosodás úgynevezett hibrid formájaként írta le.

Ágh Attila (1993) szintén nagyon lesújtóan nyilatkozik az 1990-es elitváltásról, ő egyenesen az elit szerepet is megkérdőjelezi tőlük és « paróka elitnek », « pótelitnek » titulálja¹⁷ az Antall-kormány elitjét. Írásában nem a régi nomenklatura összetételére vagy

hatalom-átmentésére helyezi a hangsúlyt, hanem az azt felváltók alkalmatlanságát taglalja.

Úgy gondolja, hogy az 1990-ben hatalomra került, küldetés-tudattal rendelkező, főleg humán értelmiségiekből álló, revansvágyra készülő, frusztrált elit nem tudott felkészülni a szerepére. Szakmailag alacsony színvonalú tevékenységre képes, amit a hangsúlyos szimbolikus politizálással és nosztalgikus múltbarévedéssel, populista ellenségkép kereséssel próbál leplezni.

A másik okot pedig abban látja, hogy a politikai szubkultúrák ugyan nem intézményes, hanem eltorzult formában ugyan, de továbbéltek. A szakértelem helyére a lojalitás lépett, az ellenzékét kiszorította a döntéshozatali pozíciókból és kerüli a velük való konszenzust. A közpolitikában hangsúlyos elem lett a kultúra, a gazdasági kérdésekhez nem értenek.

Kolosi Tamás (2000) úgy vélte, hogy a gazdasági elitbe való bekerüléshez feltétlenül szükség volt a nagyvállalati munkatapasztalatra. Ennek segítségével a menedzserek hozzá tudtak jutni kedvezményes privatizációs hitelkonstrukciókhoz, amelyet a rendszerváltás után politikai kapcsolatokkal egészítettek ki. De a kifejezetten politikus-vállalkozók aránya a menedzserekéhez képest jóval kisebb volt. A nagyvállalkozók közé sorolja még a külföldről hazatelepültek egy részét is. A nagyvállalati menedzserek jó kezdőpozícióját növelte, ha már a rendszerváltás előtt nagy, nyereséges és kulcságazatban lévő vállalatnál dolgozott, valamint külföldi gazdasági-szakmai kapcsolatokkal is rendelkezett.

Ezt a folyamatot hívja a szerző az *osztályvezetők forradalmának*. Kolosi abban egyetért Szelényivel, hogy a volt

¹⁷ Ágh Attila: « Az átmeneti elit politika öngyilkossága, avagy a „paróka-nép” felváltása professzionális elittel », *Mozgó Világ*, 1993. (19 évf), 12. szám, 14 old.

nomenklatura tagjainak 30%-a a 80-as évek végére elvesztette politikai tőkét és ahhoz már túl idős, vagy kevésbé tapasztalt, hogy azt társadalmi kapcsolatokra váltsa. A redisztributív elit egy időben tömegesen ment kordedvezményes nyugdíjba 1989-90 fordulóján, az új elit kétharmad része pedig már a rendszerváltozás előtt is a később privatizált vállalatnál dolgozott. A volt redisztributív elit 45 %-a alkotta az új elitet is.¹⁸

Az életkornak ugyanis szintén nagy szerepe van, a 32- 45 év közötti menedzserek tudtak a legnagyobb eséllyel elitpozícióba kerülni. Ekkor volt lehetőség arra, hogy a fiatal, frissen végzett, nyelveket beszélő fiatalok rögtön menedzseri pozíciókba kerüljenek. A második gazdaságban szerzett tulajdonosi tapasztalatot nem tartja elegendőnek a szerző a nagyvállalkozói létbe emelkedéshez, kivéve, ha az úgynevezett polgári értékekkel nem társult.

A polgári értékek alatt a szívós kitartó munkát, megbízhatóságot, hosszú távú stratégiai tervezést és célkövetést tartja Kolosi. Úgy gondolja, hogy a közbeszédben csak rablókapitalizmusnak nevezett szabályokat áthágó, törvénytelen eszközöktől sem visszariadó vállalkozói jelenség csak rövid távon volt életképes az átmenet pár évében. A második gazdasággal kapcsolatban elméletének gyenge pontja, hogy szereplőinek többsége elve igyekezett a nomenklatura elittől távolságot tartani és a késő Kádár korszak ideológiájával ellentétes értékeket vallott, az egyéni felelősség és kockázat-vállalás, függetlenség eszméit, melyek inkább a polgári gondolkodáshoz álltak közelebb.

Sőt, a családban vagy a rokonságban korábban meglévő vállalkozói lét predesztinálta az utódokat ennek továbbvitelére.

Tehát a második gazdaságbeli lét szorosan összefüggött a polgári értékekkel. Enélkül nem létezhetett olyan termelési mód, amely színvonalas szolgáltatásokat, termékeket tudott előállítani, vagy jelentős tőkefelhalmozást lehetővé tenni. Azonban a polgári attitűd önmagában nem volt elég a nagyvállalkozói léthez, csak akkor, ha vállalkozás nyereségéből vagy családi örökségből fejleszteni tudták a vállalkozásukat.

Ezért is érthetetlen számomra, hogy Kolosi kutatásában az egyéni képességek, a rendszerváltás konjunktúrája (jó helyen jó időben) után harmadikként miért a második gazdaságban való részvételt említették az interjúalanyok.

A gazdasági elit átváltozását kutatta Szalai Erzsébet is, (1990, 1994, 1995, 2000) aki az 1980-as években empirikus kutatásokat folytatott állami tulajdonban lévő szocialista nagyvállalatoknál, és egyetértett abban Hankissal, hogy a vállalatvezetők pontosan fel voltak készülve a spontán privatizációra. Ebben azonban csak a vállalatvezetőknek fiatalabb (harmincas és negyvenes éveik első felében lévők), tanultabb, menedzser képességgel rendelkezők vettek részt.

Ráadásul a kommunista rendszer felsőbb rétegében a régi elit és az új, fiatal technokrata réteg között egyre erősödött a hatalmi pozíciókért való versengés. Szalai úgy látta, hogy a hatalmi vetélkedésből a fiatalabb tanultabb réteg fog győztesen kikerülni és levezényelni a rendszerváltást, vagy legalábbis annak gazdasági részét. Azok viszont, akik csak politikai tőkével rendelkeztek a kiváltságaik megvédelme érdekében, valószínűbben csúsztak lefelé a társadalmi ranglétrán.

Az 1990-es években a gazdasági elitre fókuszáló kutatásai alapján az elit fogalmát tőke újratermelési formák feletti

¹⁸ Kolosi Tamás: *A terhes babapiskóta*, Osiris, 2000, 85 old.

rendelkezés joggal, erős csoportkohézióval és kiválasztottság tudattal bíró csoportként írható le, mely képes egy ország lakosságának életét meghatározó gazdasági és társadalmi döntések befolyásolására. Szalai a magyar eliten belül több alcsoportot különít el: a politikait, a gazdaságit és a kulturálist.

- A politikai alcsoportba a parlamenti pártok vezetői, a frakcióvezetők, a pártigazgatók tartoznak.
- A gazdasági elitbe az ezer főnél többet foglalkoztató nagyvállalatok vezetőit, a nagybankok menedzsereit, az évi négyöt milliárd forintnál nagyobb bevétellel rendelkező nagyvállalkozókat, a minisztériumok vezetőit az osztályvezetői szinttől felfelé, és az önkormányzati gazdasági társaságok vezetőit sorolhatjuk.
- A kulturális elitbe pedig a közvélemény-formáló média-értelmiség és -véleményem szerint - a kulturális és felsőoktatási intézmények vezetői tartoztak.

Úgy gondolom, hogy ez a felosztás kiegészítésre szorul, én mindenképpen kiegészíteném egy negyedik csoporttal, amelynek tagjai egyaránt élhetnek a gazdasági és politikai befolyásolás lehetőségével. Ez a csoport a kamarák, érdekképviseleti szervek és szakszervezetek, lobbiszervezetek meg a jelentősebb hazai és nemzetközi civil szervezetek vezetőit foglalja magába.

Szalai elit-alapkoncepciójának az a lényege, hogy az 1980-as évek elejére az állami vállalatoknál és minisztériumoknál döntéshozói pozícióba került fiatal, harmincas éveiben járó technokrata MSZMP káderek jelentős része a rendszerváltás után is megőrizte elit pozícióját. Mégpedig olyan módon, hogy a politikai tőkét gazdaságira váltotta át, és továbbra is vezető szerepet tölt be a magyar társadalomban.

A tőkefajták cseréjének koncepcióját Szalai Pierre Bourdieu szociológustól vette át. Bourdieu úgy gondolja, hogy az egyén különböző tőkefajtákkal rendelkezik, amelyek mértéke társadalmi csoportonként eltérő. A tőkefajtákból három fajtát sorol fel:

- a kulturálist, vagyis azt a típust, amely családi és intézményi szocializáció során szerezhető meg,
- a gazdaságit, mely egy vagyoni helyzetet ír le, ez lehet részben örökölt és részben szerzett,
- és a társadalmi tőkét, mely az adott ember ismerettség, baráti és szakmai kapcsolatit írja le.

A különböző tőkefajták cseréjének alkalmazásával lehetséges a társadalmi előrelépés. Azonban az elitbe kerüléshez ezen kívül a szimbolikus tőkére is szükség van, s ez olyan, a családi szocializáció során megszerzett személyes képességeket jelöl, amely a már említett tőkefajtákat sikeresen tudja átváltani a másikkra.

Szalai az első menedzserek megjelenését az 1968-os gazdasági reformhoz köti. Ennek során kiemelkedtek azok a nagy érdekérvényesítésű vállalatok, amelyek képesek voltak a 4. és 5. öt éves tervben kitűzött gazdasági és pénzügyi elképzeléseket felvállalni. 1968 után a nagyobb vállalati önállóság és a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodás kényszere is megjelent. Ezzel együtt járt a politikai irányítás csökkenése és a menedzserek alkupozíciójának növekedése is.

A következő lépést az 1972-es MSZMP KB határozat jelentette. Ez meghatározta azt a 40-50 állami vállalatot, amelyek az ország ipari termelésének legnagyobb részét adták.

A kiemelés központi fejlesztési programok véghezvitelével bízta meg a vállalatokat. Ennek legfontosabb célja az exportra szánt mennyiség növelése volt, és ehhez kiemelt összegű forrásokat

biztosított, amelyek révén az adott vállalat vezetése jelentős lobbierőre tett szert.

A vállalatvezetők jelentős részét a már említett technokrata csoport alkotta. Ezek egy része a rendszerváltáskor az MSZMP belső reformellenzékét alkotta, de ennél jóval fontosabb volt a Pénzügyminisztérium szerepének megnövekedése 1983-tól. Mindez a Nemzetközi Valutalap (IMF) és a Világbankhoz való csatlakozással függött össze 1982-83-ban.

Pár évvel később, 1987-ben megszületett a kétszintű bankrendszer¹⁹, és 1987 végétől a nagyvállalatok decentralizációja révén a menedzserek alkupozíciója tovább erősödött, tulajdonosi jelleget öltött és a vállalati stratégiai érdekeket akár a központi döntésekkel szemben is képviselték. 1989-től ezt az önállóságot könnyű volt továbbfejleszteni és ez megnyilvánulhatott világbanki hitelek felvételében, részvénytársasági formává alakulásban, vagy a már meglévő nyugati kapcsolatokat felhasználva vegyesvállalat létrehozásában.

Az 1990 januárjában életbe lépett privatizációs törvény tette lehetővé a volt állami vállalatok spontán privatizációját. Ekkor kerültek kulcspozícióba a volt vállalatvezetők, és a hajdani politika kapcsolataikat felhasználva azokat gazdasági előnyökre váltották. Ezt elősegítette az államigazgatási ellenőrzés megszüntetése, a banki kereszt-tulajdonlás, kft-k és részvénytársasági formák létrehozásának lehetősége 1988-tól.

Szalai úgy vélte, hogy a politikai tőke gazdasági és társadalmi tőkévé alakításában a pártbürokrácia felső és középső rétegei, az állami vállalatok közép és felső vezetése vett részt. Ekkorra világossá vált, hogy a gazdasági reformok politikai reformok nélkül nem hajthatóak

vége. A menedzserek nyelveket beszélő konvertálható tudással rendelkező része megjelent a kialakuló új bankrendszer vezetői között, vagy Német Miklós kormányában tanácsadóként. Ők később a Magyar Nemzeti Bankban folytatták pályafutásukat. A technokrácia másod-, vagy harmadvonalába tartozók a minisztériumi vagy nagyvállalati vezető pozíciókat hódították meg.

A menedzserek bankszférában megjelenő csoportja vegyes társadalmi összetételű volt. Egyrészt a nagy szülői áldozatvállalásnak köszönhetően lettek első generációs diplomások, és gondolkodásukat az újbaloldali szemlélet és a kádárizmus fokozatos bomlása határozta meg. Előfordult azonban, hogy karrierjüket az 50-es évek első felében műszaki diplomát szerzett és pártkarriert befutó szülők alapozták meg. És végül volt egy harmadik csoport, amelynek tagjai polgári-értelmiségi családok leszármazottai voltak. Az ő karrierjük indulását nehezítette családjuknak a második világháború alatt, az 1950-es évek elején vagy 1956 után történő meghurcoltatása is.

Azonban a családot ért tragédiákon (munkaszolgálat, koncentrációs tábor, szovjet hadifogság, kitelepítés, az 56-os forradalmat követő megtorlások) való felemelkedés egyetlen útját számukra a tanulás, diplomaszerezés, politikai tevékenységtől való távolmaradás, társas kapcsolatok ápolása jelentette.

Mindhárom csoport tagjai 1990 után helyet kaptak a kereskedelmi bankok csúcsvezetői között, életszínvonalukra az átlagot messze meghaladó jövedelem jellemző (évi 20-60 millió forint). Vagyonuk egy részét értékpapírban, ingatlanban tartják, optimista jövőképpel, elit-kiváltságtudattal, de szociális érzékenységkel is rendelkeznek. A közigazga-

¹⁹ A Magyar Nemzeti Bankból kivált pénzügyintézetek kereskedelmi bankokká alakultak (1987) Kereskedelmi és Hitelbank, Magyar Hitelbank, Budapest Bank).

tásasal ellentmondásos a viszonyuk, a politikai elitel kényszerből klientúra viszonyt alakítottak ki. Gazdasági liberalizmus jellemzi őket, társadalomképük azonban inkább konzervatív.

A gazdasági elit egy sajátos csoportját jelentik Szalai szerint a yuppik, akiknek friss diplomásként karrierjük kezdete egybeesett a kétszintű bankrendszer megszületésével, és gyakran rövid alatt végigjárva a hivatali ranglétrát kerültek vezető pozícióba. Ez a csoport is erősen elitista gondolkodású, természetesnek tartja a társadalmi egyenlőtlenségeket és úgy gondolja, hogy karrierjét módszereken tervezte meg és sikereire is jogosan lehet büszke.

Szalai úgy véli, hogy a gazdasági elit (különösen az energialobbi) megerősödését segítette egy második hullámban az 1994-ben hatalomra került Horn-kormány, de leszögezi, hogy a privatizáció lezárulása (1996) egyben a gazdasági elit további bővülésének beszűkülését jelentette.

Fricz Tamás szkeptikus a jelenlegi elitel kapcsolatban és tanulmányában (2004) ezt azzal indokolja, hogy azok diktatúrában szocializálódtak. Így helyes lett volna, ha az Antall kormány fellép a nomenklatúra ellen és 1989-1992 között mindent megtesz a háttérbe szorításukért.

Szalaihoz hasonlóan úgy gondolja, hogy a nomenklatúra az 1994-es, majd az 1998-as országgyűlési választás után visszatért a hatalomba, és ismét a gazdasági és kulturális élet meghatározó pontjait foglalta el. Ezzel pont az esélyegyenlőséget, a valódi alternatívaállítás lehetőségét, a kiegyensúlyozott erőviszonyok megteremtését hiúsítja meg a kultúrában, gazdaságban és a politikai életben.

Lengyel György (2007) a magyar gazdasági elitről szóló kutatásában arra

keresi a választ, hogy az elithez tartozás kritériumai vajon a maximális képességűek uralmával, vagy a tömegtársadalom felett uralkodó kisebbség fogalmával írható-e le.

Úgy gondolja, hogy azokat érdemes figyelni, akik függetlenül a személyes képességeiktől vagy szakmai alkalmasságuktól, a gazdasági és politikai élet csúcán állnak. Ebben a megközelítésben a minőség nem előfeltétel, hanem vizsgálendő tulajdonságként fogjuk fel. Azonban továbbra is kérdés marad, hogy milyen fogalommal írható le az elitek minősége.

Szalaihoz hasonlóan arra a következtetésre jutott, hogy az elitbe kerülés esélyei a rendszerváltás időpontjától távolodva csökken és a bekerülési tétek is emelkednek. Minél később indultak a rendszerváltáshoz képest az új elitbe lépni szándékozók, annál inkább valószínű, hogy felső-középosztálybeli családból érkeztek. A minisztériumok és külföldi tulajdonban lévő nagyvállalatok is változtatattak személyzeti politikájukon, és csúcsvezetőiket a minisztérium vagy vállalat állományából toborozzák, és nem kívülről választják őket. Kinevezés esetén előnnyé vált a közigazgatási gyakorlat vagy a minisztériumi apparátus irányításában szerzett tapasztalat.

Az évtized végére (1990-es évek) általánossá vált az intézményen belüli karrier, a szakképzettség szempontjából az elitbe kerülés feltétele a nappali tagozaton szerzett közgazdasági vagy jogi diploma, a mérnöki tanulmányok és műszaki végzettség jelentősége csökkenő tendenciát mutat. A minisztériumi és bankvezetők a nyolcvanas évek második felében, míg a vállalati vezetők inkább az évtized első felében kerültek először felelős beosztásba. A fiatalabbakat az adminisztratív karrier jellemezték, míg az idősebbeknél a műszaki végzettség és a lépcsőzetes karrier építés volt jellemző.

Az átlagnál magasabb arányban a gyors előrelépés elsősorban a bankoknál volt jellemző, míg az ugrásszerű karrier a politikai elitet jellemezte.

A rendszerváltás idején a minisztériumokban és a bankokban már az 1990-es országgyűlési választások előtt megkezdődött a közép- és felsővezetők cseréje. Helyükre fiatalabb, jól képzett, de főleg férfiakból álló csoportok léptek, amelyek tagjai régebben párttagok voltak, de a rendszerváltozás idején már nem voltak párttagok. Kétharmaduk már korábban is az adott banknál, minisztériumnál dolgozott.

A technokrata réteg fokozatosan került előtérbe az állami vállalatoknál, és a minisztériumokban. Az ezt elősegítő első gazdaságpolitikai döntés az 1957-es MSZMP párthatározat volt, amely a párttiszségek kivételével minden vezető beosztásban lehetővé tette, hogy párton kívüliek is betölthették az adott állást. Ugyanakkor visszalépést jelentett az MSZMP KB határozata szintén 1957-ben, mely kimondta, hogy a vezető beosztásba való kinevezéskor elsősorban a politikai megbízhatóságnak kell szerepet játszania, és a munkásmozgalom régi harcossai kell előnyben részesíteni.

Az 1050/57/V/31-es számú kormányhatározat pedig a személyzeti osztályok felállításáról rendelkezett és az Elnöki Tanács 66. sz. törvényerejű rendelete a feddhetetlenségi illetve erkölcsi bizonyítvánnyal betölthető munkakörök kijelöléséről adott ki iránymutatást.

A hatvanas évektől a rendszer fokozatosan engedékennyé vált az ötvenes évekhez képest²⁰. Csökkent a munkás származású káderek aránya, és egyre inkább a szakértelem vált a kiválasztás alapjává, amely egyébként már az 1930-as évek magyar nagyvállalati gyakorlatá-

ban is megjelent. Az akkori gazdasági elitet a szigorú munkamorál, a puritán életvitel, a munkaadói felelősségtudat jellemezte. Mindezekből a szigorú munkamorál és az elittudattal párosult társadalmi felelősségvállalás a 90-es években is továbbélt az elit körében. ezt bizonyítja a teljes népességet messze meghaladó mértékben jellemző civil és karitatív szervezeti tagság.

Lengyel a gazdasági eliten belül szintén Szalaihoz hasonlóan külön privilegizált alcsoportként kezeli a bankárokat. Közöttük magasabb volt a nők és a fiatalabbak aránya, de ugyanakkor a gazdasági elit többi tagjához képest zártabb csoportról van szó, amely magas társadalmi perezstizsú csoportokból termeli újra magát. Az elitkategoriat jelzi, hogy a gazdasági elit jövedelme tízszerese a társadalom többi tagjához képest. Ezenkívül a személyes és családi-üzleti érdekeltségek felülreprezentáltak az elitcsoportok között.

Különösen az országgyűlési képviselők és menedzserekre jellemző a hirtelen és nagy státuszemelkedés, a többségére a folyamatos karrier volt jellemző. Ennek előnyei az idő előrehaladtával folyamatosan összeadódtak. A gazdasági elitet főleg férfiak alkotják, akik az 1980-as évek közepére kerültek vezető pozíciókba az adott vállalatnál, banknál. Egyébként a felsőfokú végzettséggel rendelkező vezetők aránya pont ekkora közelítette meg a kortárs brit, francia, és német arányokat.

Az elitet vagyoni helyzetével kapcsolatban az is meghatározza, hogy a lakosság többi részéhez képest sokkal nagyobb arányban rendelkeznek kiegészítő jövedelmekkel és jutalmakkal. Lengyel itt a felügyelőbizottsági, igazgatósági, tanácsi tagságokra és tőkejövedelmekre gondol, amelyeket tulajdonképpen nem csupán az

²⁰ 1954-ben a minisztériumok vezetőinek 90,1%-a volt párttag, a minisztériumokhoz tartozó vállalati igazgatóknak pedig 99 %-a. Munkás származású volt a vezetők 49%-a, kétharmaduk csak hat elemivel rendelkezett. Hiv: Lengyel György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 49. old.

összeg nagysága, hanem annak megszerzési módja tesz elit-jellegűvé.

Megállapítja, hogy a gazdasági elit minden tizedik tagja egyben cégtulajdonos is, amely még inkább a jövedelmi különbségek növekedésének irányába hat. A munkavégzés jellege is lehet elit jellegű, vagyis az átlag népességhez képest szabadabb munkaidőbeosztás, feladatszervezés jellemzi őket, habár ez a minisztériumi elitre csak korlátozottan igaz, hiszen a bürokratikus szabályozáshoz kell alkalmazkodniuk.

Egyébként a szabadabb munkaidőbeosztás az átlaghoz képest hosszabb munkaidőt is jelent, átlagosan napi 10 ledolgozott órát. A kapcsolati háló elemzésekor látható, hogy a baráti kör is szinte kizárólag a gazdasági elit tagjaiból kerül ki, és a bankárok világa még zártabb elitcsoportot alkot. Mindezt mi sem bizonyítja jobban annál a ténynél, hogy a bankárok szülei közül az apák 17%-a²¹ maga is vezető beosztású volt. A házastársak háromötöde értelmiségi vagy szintén vezető beosztású, lakóhelyük pedig az elit budai kerületekben található.

IV. A fiatal magyar elit szocializációs mechanizmusai

Mátay Mónika a fiatal, értelmiségi elit feltérképezésére vállalkozott kutatásában (2003), amelynek során 1993-94 között 15, majd 1998-2001 között újabb 30 mélyinterjút készített huszon-harminc éves fiatalokkal, akiket az általa meghatározott elit-kategóriába beilleszthetőnek tartott. Az interjú alanyai két jól elhatárolható életkori kategóriába tartoztak:

1. 1958-1967,
2. 1968-77 között született fiatalok.

Az elsőbe 23 fő, míg a másodikba 22 fő tartozott.

Az elitbe kerülés kritériumánál nagy szerepet kaptak a kulturális tőke hangsúlyozása (elit gimnázium, felsőfokú végzettség, doktori fokozat, tudományos vagy művészeti, esetleg sport díj elnyerése, külföldi ösztöndíj, felsőoktatási oktatói tevékenység). A többi kritériumot pedig a cégtulajdonlás, országos hatáskörű szerv vezetése, közéleti vagy civil tevékenység, budapesti lakóhely és a *Ki Kicsodában* való szereplés alkották.

Mátay úgy gondolja, hogy egymásra épülő kulturális és anyagi tőkeelemek, és tudatos, előre meghatározott életstratégia vezetett az elitbe tartozáshoz, amelyre mint társadalmi szerepre a fiatalokat már a korai családi szocializáció során felkészítették.

Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a szocializáció és a kulturális tőke csak megszorozta az elitbe kerülés esélyét, hiszen a családi és kortárs csoport szocializációs eszközei és helyszínei (nagy családi könyvtár, nyelvtanulás, hosszabb külföldi utazások és kint tartózkodások, nyári táborok, csereprogramok) hatására valóban olyan képességeket alakítottak ki a fiatalokban amelyek egymást erősítve versengő

²¹ Hiv: Lengyel György, *op. cit.*, 73. old.

előnynek számítottak a rendszerváltás után, de ehhez szükség volt szerencsére és a család jó anyagi helyzetére és középfelső középosztálybeli életmódjára is.

Már csak azért is, mert a családok egy része olyan előnyökkel rendelkezett, amelyek nem a fiatalok képességeiből fakadtak: például a külföldi rokoni kapcsolatok lehetővé tették a hosszabb külföldi tartózkodást, vagy a már eleve magasabb presztízssű kerületek valamelyikében (1., 2., 11. hegyvidéki része, 12., 3., 5., 13. kerület újlipótvárosi része) nőttek fel, sőt a budapesti létnek önmagában hatalmas előnye volt.

De említhetném a szülők stabil házasságát és az elfogadó, megengedő, képességek szabad kibontakoztatására és önfejlődésre fókuszáló nevelési elvet is. Mátay egyébként pont ennek tudja be, hogy a fiataloknak lehetőségük volt kreatív, személyiségükhöz való munkát választani, amelyből meg is tudnak élni.

Mátay a két korcsoportnál hasonlóságokat és különbözőségeket is megállapított. Míg az 1958-67 között születettek mindegyike értelmiségi-középosztályi vagy volt felsőközéposztálybeli családba született, addig az 1968-77 között születtek inkább középosztályi családot mondhat magáénak, akik részt vettek a második gazdaságban vagy sikeres vállalkozást építettek fel.

Eltérő volt a politikához, párthoz való viszony a két korosztály családjában: az 1958-67 közöttiekénél a szülők kétharmada párttag volt, ebből három szülő komoly pártfunkcionárius is, míg a második csoportban a szülők két harmada pártonkívüli és a többségük viszonya a Kádár rendszerhez ambivalens vagy közömbös volt. Érdekes, hogy bár mindkét csoportnál nagy szerepe volt a családi szocializáció során a tanulás fontosságának, és a diploma megszerzésének, mégis az első csoportnál figyelhető

meg hangsúlyosabban a politika, pártélet felhasználása a társadalmi mobilitás során (bár ez talán nem meglepő, hiszen többségük munkába állásának kezdete szinte egybeesett a rendszerváltással), míg a második csoportnál ilyen csak elvétve fordult elő, sokkal hangsúlyosabbak volt a jól fizetett versenyszférában található állások felé orientálódás.

Ugyanakkor mindkét csoportnál fontos hangsúlyozni, hogy a szocializációt olyan családi tragédiák is befolyásolták, mint a munkaszolgálat, koncentrációs tábor, szovjet hadifogság, kitelepítés, az 56-os forradalmat követő megtorlások.

Összeségében elmondható, hogy mindkét csoportnál egy több generációs mobilizációs folyamat utolsó lépcsőfoka volt az elitbekerülés, amelyet erősített a kulturális tőke nagy súlya, az erősen szövött kapcsolati háló, amely gyakran kamasz barátságok, és egy-egy tanárral való mester-tanítvány viszonytól eredeztethetőek és különösen a második csoportnál a szülők jó anyagi helyzete tette lehetővé. Érdekes lenne a kutatást abban az irányban folytatni, hogy a vajon milyen fiatalokból álló elitcsoportok vannak még, és azok milyen szimbolikus javakkal, fogyasztási szokásokkal rendelkeznek és azok eltérnek-e a Mátay-féle csoport által birtokoltaktól.

Irodalomjegyzék

- Ágh Attila: « Az átmeneti elit politika öngyilkossága, avagy a „paróka-nép” felváltása professzionális elittel »
Mozgó Világ, 1993. (19 évf), 12. szám, 3-16 old.,
- Bibó István: Elit és Szociális Érzék.
 In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, 1. kötet, 221-241 old., Magvető, Budapest, 1986.
- Bottomore, Tom: *Élites and Society*.
 Routledge, Second Edition, London-New York, 1993.
- Bourdieu, Pierre: « Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke »
 In: Angelusz Róbert: *A társadalmi rétegződés komponensei*, 156-178 old., Új Mandátum Kiadó, Budapest 1997.
- Bozóki András: « Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. »
Politikatudományi Szemle 2003. 12/3. szám, 5-31 oldal
- Hankiss Elemér: *Kelet-Európai alternatívák*. KJK, 1989
- Hankiss Elemér: « Reforms and the Conversion of Power »
 In: Peter R. Weilemann, George Brunner, & Rudolf L Tokes: *Upheavel against the Plan: Eastern European on the Eve on Storm*, Oxford, Berg, 1991
- Fricz Tamás: « Régi elit az új demokráciában Magyarországon »
Politikatudományi Szemle 2003. 12/4. szám, 87-107 old.
- Kolosi Tamás-Sági Matild: « Az új elit formálódása »
Ezredforduló 1999. 2 szám 25-32 old.
- Kolosi Tamás: *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalmi szerkezete*.
 Osiris, Budapest, 2000.
- Konrád György-Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat, Budapest, 1989.
- Lengyel György: « Megjegyzések az elit minőségéről. » , 5-12. old.
 In: *Elitek Kelet-Közép Európában*. Budapest, 2006 november 1-18., Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Kisebbségkutató Intézet, Eötvös Lóránd Tudományegyetem- Germanisztikai Intézet, Friedrich Ebert Alapítvány.
- Lengyel, György: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
- Mátay Mónika: *Fiatal budapesti elit értelmiségiek szocializációja: Esettanulmány két korosztály metszetében*. Budapest, Oktatáskutató Intézet, 2002.
- Mills, C. Wright: *Az uralkodó elit*, Budapest, Gondolat, 1972.
- Norton, Paul: « The Three Elites of C.Wright Mills. »
The Political Science Reviewer., Vol 9. Fall 1981. 133-168 old.
- Szalai Erzsébet: *Gazdaság és Hatalom*. Aula, Budapest, 1990.
- Szalai Erzsébet: *Az elitek átváltozása*. Aula, Budapest, 1994.
- Szalai Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula, Budapest, 2001.
- Szelényi Iván: « Az elit cirkulációja vagy újratermelése Közép és Kelet Európában? »
Info-Társadalomtudomány, 1994. aug., 31-44 old.

Szelényi Iván - Townsley, Gil Eyal-Eleanor: « Posztkommunista menedzserizmus, a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. »

1. rész

Politikatudományi Szemle, 1996. 2. szám, 7-29. old.

Szelényi Iván - Townsley, Gil Eyal-Eleanor: « Posztkommunista menedzserizmus, a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. »

2. rész.

Politikatudományi Szemle, 1996. 3. szám, 7-27. old.

A szerző véleménye, meglátásai nem feltétlenül esnek egybe az Europa Varietas Intézet véleményével.

A szerzőről :

Schlenker Ádám az ELTE Társadalomtudományi Karán tanult politológia és kulturális antropológia szakon, szakdolgozatát az amerikai fekete politikai kultúráról (black politics) és a mai férfi testképről írta. Elvégezte az University Abroad programot a University of California szervezésében ahol gender studies hallgatott. Kutatási területei az európai összehasonlító politika, az USA kül- és belpolitikája, a közpolitika és az esélyegyenlőség.

Schlenker.Adam(kukac)gmail(pont)com

AZ EDDIG MEGJELENT EUVI ELEMZÉSEK LISTÁJA :

<http://www.europavarietas.org>*Türke András István***Szerbia az EU-integráció útján : tények a „kincstári optimizmus” mögött***Hogyan célszerű kezelnie a szerb kérdést a magyar uniós elnökségnek?*

2011.01.27. - EuVI Elemzések III./2

*Türke András István***Erős elnökséggel az erős Európáért (?)**

2011.01.06. - EuVI Elemzések III./1

*Türke András István (szerk.)***A szlovén elnökségtől a lengyel elnökségig**

Szerzők : Bródy Anikó; Horbulák Zsolt; Kinga Torbicka; Dr. Türke András István Ph.D; Dr. Hosszú Hortenzia Ph.D; dr. Pusztai Dávid; Velich Katalin

2010.09.22. - EuVI Elemzések II./8

*Türke András István***Lengyel külpolitika az elnökválasztás után***(Több mint stílusváltás?)*

2010.07.21. - EuVI Elemzések II./7

*Türke András István***Az új magyar külpolitika várható irányvonalai***Hungary is facing a value-oriented change*

2010.05.27. - EuVI Elemzések II./6

*Türke András István***Kína világpolitikai törekvései**

2010.05.10. - EuVI Elemzések II./5

*Türke András István***A Dakar Rally biztonsági kockázatai Afrikában**

2010.04.25. - EuVI Elemzések II./4

*Marton Péter - Türke András István***Nemzetközi szélsőséges politikai tendenciák***(Iszlám fundamentalizmus, szélsőséges mozgalmak Európában, Ázsiában, Dél-Amerikában)*

2010.04.14. - EuVI Elemzések II./3

*Türke András István***La restructuration de l'industrie militaire en Hongrie (1988-2010)***(A magyar védelmi ipar átstrukturálódása az EU közös védelmi iparának kialakulása tükrében)*

2010.02.18. - EuVI Elemzések II./2

*Türke András István***A szlovák államnyelv-törvény legújabb módosításai***Avagy hogyan tovább Knut Vollebaek főképviselő úr*

2010.01.18. - EuVI Elemzések II./1

Türke András István

Franciaország és az EU bevándorlási problémái

Az immigráció probléma vagy gazdasági szükségszerűség?

2009.06.25. - - EuVI Elemzések I./4

Türke András István

Kudarcra ítélt-e a Nabucco-projekt?

Az EU energiapolitikai lehetőségeiről világpolitikai perspektívában

2009.04.29. - EuVI Elemzések I./3

Türke András István

Franciaország reintegrációja a NATO katonai struktúrájba

« Ment is, meg nem is, köszönt is meg nem is, vitt ajándékot meg nem is »

2009.04.03. - EuVI Elemzések I./2

Türke András István

« Eco(il)logique » : a környezetvédelem, mint a válság megoldásának csodafegyvere (?)

Milyen valódi lépéseket kéne megtenni az EU-nak a válság kezelésére ?

2009.03.06. - EuVI Elemzések I./1

EUROPA VARIETAS INTÉZET

<http://www.europavarietas.org>

EuVI ELEMZÉSEK | ISSN : 2061-9812 | **Kiadó** : Europa Varietas Alapítvány – 1135 Budapest,
Szent László út 15. 5. em. 8. | **Felelős szerkesztő** : Türke András István Ph.D | © 2009–2011

Megrendelés : [info\(kukac\)europavarietas\(pont\)org](mailto:info(kukac)europavarietas(pont)org)

© Minden jog fenntartva. Tilos a jelen kiadvány egészének vagy egyes részeinek, valamint formai elemeinek és illusztrációinak felhasználása, a kiadó előzetes engedélye nélkül.